

УДК 37.013.43-053.6

DOI 10.31654/2663-4902-2023-PP-4-58-63

Хлебнік С. Р.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
hlebiksvetlana606@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8272-1252

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження зумовлена загостренням соціокультурних проблем у сучасному суспільстві, що вимагає підвищення уваги до питань соціального становлення дітей та молоді, побудови ними позитивної життєвої перспективи. В умовах відкритої агресії рф, вирішення проблеми вимагає її детального вивчення. Тому, метою дослідження є розглянути особливості становлення життєвої перспективи у підлітковому віці та обґрунтувати шляхи її оптимізації в роботі соціального педагога закладу освіти.

В представлених матеріалах розглянуто життєву перспективу як один із способів усвідомленого, відносно структурованого освоєння особистістю свого майбутнього. Важливою особливістю становлення життєвої перспективи є її спрямування на можливість передбачення та запобігання різним викликам і ризикам, що можуть нести загрозу для особистості, її фізичному існуванню або соціальним інтересам. До таких викликів належать значущі для людини події, які можуть вплинути на розвиток життєвих подій і змінити їх хід в негативному для людини напрямку. про майбутнє та можливу життєву перспективу тісно пов'язані з віковими особливостями розвитку людини. Особливо це стосується дітей підліткового віку. З кожним роком дорослішання дитини, майбутнє все більше стає частиною її свідомості, включається в неї, що знаходить своє втілення в усвідомленні не тільки подій теперішнього часу, але й майбутнього. Керований соціальним педагогом механізм структурування цілей (а тим самим і свого майбутнього у часі і просторі), розширення його змісту тощо. Теоретично і методично обґрунтована організація роботи з дітьми підліткового віку дозволяє запобігти негативних наслідків невдалих спроб підлітків спланувати свою життєву перспективу, якщо її побудова відбувається без урахування об'єктивних правил і закономірностей, які супроводжують процес. На це спрямована робота соціального педагога закладу освіти щодо розробки сценаріїв семінарів та тренінгів з навчання молоді планувати свій життєвий шлях, кар'єру. Теоретична важливість проведеної роботи: в статті представлено наукові підходи у вивченні теоретичних засад становлення життєвої перспективи у дітей підліткового віку

Практичне значення роботи – матеріали наукової статті можуть бути використані в практичній діяльності соціальних педагогів закладів освіти, інших установах і організаціях орієнтованих на соціальне виховання дітей та молоді.

***Ключові слова:** підліток, життєва перспектива, життєва стратегія, життєві цілі, життєві плани.*

Постановка проблеми. Загострення соціокультурних проблем у сучасному суспільстві вимагає підвищення уваги до питань соціального становлення дітей та молоді, створення можливостей для навчання, виховання, соціалізації особистості, побудови ними позитивної життєвої перспективи. Ситуація, яка склалася в суспільстві

в умовах відкритої агресії рф, вимагає звернення до способів конструювання особистістю свого майбутнього в нових суспільних реаліях післявоєнного часу. Ця ситуація має для молоді ряд психологічних наслідків. А саме – порушення часової перспективи особистості, крах життєвих цілей і планів, що загрожує тяжкими переживаннями, серед яких, так званий стрес зруйнованої надії, один з найбільш небезпечних стресів.

Все це ставить молоду людину в ситуацію необхідності побудови нового бачення життя, вирішення складних питань, пов'язаних із пошуком себе, свого місця у світі, з виявленням нових напрямів зростання.

З іншого боку, проблема полягає в тому, що у молодих людей, внаслідок обмеженого життєвого досвіду, ще немає зрілого, реалістичного уявлення про майбутнє. Розмита життєва перспектива, не визначені цілі для самореалізації сприяють тому, що майбутнє настає для них «несподівано» і вони, як наслідок, до нього недостатньо підготовлені. Тому, проблема життєконструювання, побудови життєвої перспективи молодого людину стає актуальною для вивчення науковців різних галузей наукового знання і, особливо, соціальною педагогікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєва перспектива особистості, як відображення сприйняття особою власного життя у сукупності подій і смислів у контексті цілісності континууму «минуле – майбутнє», є мотиваційно-смысловуою предиспозицією щодо формування та творення власного майбутнього. Як невід'ємна складова самосвідомості, життєва перспектива формується суб'єктом крізь призму оцінки власних можливостей, власного досвіду та об'єктивної ситуації, в якій особистість розвивається, та є передумовою інтеграції людини в соціумі.

В історії психології важливість ролі орієнтації на майбутнє в житті людини визначалось практично в усіх значущих теоріях особистості, хоча поняття виступало в різних термінологічних формах: інтенціональність, життєва перспектива, часова перспектива. Це не змінює фактичної сутності проблеми: активність людини, її діяльність і поведінку визначаються не стільки минулим, скільки майбутнім.

Бельгійський психолог Ж. Нюттен, наголошуючи на важливій ролі перспективи майбутнього, особливу увагу приділяє процесам реалізації потреб людини у часовій перспективі через постановку цілей і планування. В такому контексті, конструкт «майбутнє» є місцем побудови поведінки і розвитку особистості. Німецький психолог К. Левін припускав, що когнітивна діяльність з приводу минулого чи майбутнього, дії та емоції, що переживає людина у теперішньому часі, можуть впливати на її прагнення у майбутньому.

Вивчення специфіки життєвих перспектив у зв'язку із факторами соціального середовища представлено дослідженнями таких відомих науковців як, О. Донченко, Л. Сохань, Є. Головаха, М. Кухта та ін. У своїх працях вони акцентували увагу на особливостях сприйняття майбутнього людиною як індивідуального суб'єкта. Цей підхід включав передбачення майбутніх подій, вибір шляхів їх досягнення. З іншого боку, вони відзначали, життєве планування, мотивація щодо організації життя і поведінки людини здійснюється у її взаємодії з оточуючим середовищем.

Крізь призму біографічних підходів та концепцій життєтворчості життєву перспективу розглядають провідні вітчизняні науковці В. Роменець, Т. Титаренко та ін.

Найбільш розробленим у вітчизняній психології вважається підхід до вивчення життєвих стратегій, пов'язаний з розглядом особистості як активного, перетворюючого суб'єкта буття. В їхніх дослідженнях акцентовано увагу на те, що людина може побудувати своє життя таким чином, щоб більш повно реалізувати свої здібності і можливості в даних реальних умовах, що пов'язано з проблемою побудови життєвої стратегії, відповідальне ставлення до часу свого життя, своєчасності і обґрунтованості прийнятих рішень.

З позицій соціально педагогічної науки важливі аспекти проблеми соціального становлення особистості та формування її життєвих перспектив у різних середовищах

було відображено у працях Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Р. Вайнола, І. Звереві, А. Капської, Л. Коваль, Г. Лактіонової, М. Лукашевича, Ж. Петрочко, С. Харченка та ін.

В той же час, динамічність сучасного суспільства вимагає від людини планування власного життя, часу, конкретну постановку життєвих цілей та їх гнучкість залежно від ситуації та життєвих умов. Особливо ці завдання важливі для дітей підліткового віку, в житті яких складність ситуації соціального розвитку поглиблюється проблемами суспільства, які виникають в умовах воєнного стану і активних бойових на території країни.

Мета статті – розглянути особливості становлення життєвої перспективи у підлітковому віці та обґрунтувати шляхи її оптимізації в роботі соціального педагога закладу освіти.

Виклад основного матеріалу. Важливою родовою якістю людини є здатність передбачати важливі події життя, відповідно порівнювати з ними лінію своєї поведінки, обирати шлях методи досягнення поставленої мети. Цей процес відбувається як співвіднесення передбачення можливого розвитку подій із власними бажаннями, можливостями і поведінкою. У загальних рисах його можна визначити як життєву перспективу особистості.

Успішність його реалізації залежить від рівня сформованості компетентності особистості у питаннях побудови життєвої перспективи, її уявлень про майбутнє, головні та проміжні цілі, вибір стратегії їх досягнення.

Життєва перспектива особистості є складним інтегративним поняттям, що конструюється крізь призму особистісних якостей, та, опираючись на минулий досвід особистості, вибудовує бачення та пріоритети майбутнього. Це поняття не є статичним, а змінюється впродовж життя людини, постійно перебуває у динаміці залежно від особистісного зростання, особистісних досягнень, життєвих ситуацій.

Важливою особливістю становлення життєвої перспективи є її спрямування на можливість передбачення та запобігання різним викликам і ризикам, що можуть нести загрозу для особистості, її фізичному існуванню або соціальним інтересам. До таких викликів належать значущі для людини події, які можуть вплинути на розвиток життєвих подій і змінити їх хід в негативному для людини напрямку. Якщо запобігти таким ситуаціям або їхнім наслідкам в житті неможливо запобігти, то сформованість адекватної життєвої перспективи дозволяє отримати резерв часу для їх осмислення і вибору певної стратегії адаптивної поведінки.

Окреслюючи бажані та небажані моменти передбачуваного майбутнього, життєва перспектива виконує ряд і інших функцій, які важливі для теперішнього стану людини. Серед них науковці виокремлюють прогностичну, мобілізаційну, організаційну, регуляторну, охоронну, ціннісно-орієнтаційну, адаптивну та ін. Сміслове навантаження кожної функції закладено в її назві. Функціональна сутність життєвої перспективи дозволяє визначити її як механізм побудови суб'єктивної картини світу, способом ідентифікувати себе з позиції прогнозованих обставин і стосунків на кожному новому етапі життя людини, враховувати у цих обставинах пріоритетність особистих цілей, очікувань щодо наявних ресурсів і власних здібностей і можливостей. Ступінь сформованості здібності саморефлексії, спроможність вибудувати відповідну ситуації життєву перспективу дозволяють уявити варіанти свого майбутнього, коригувати існуючі обставини у бажаному напрямі, стратегічно орієнтувати свою майбутню життєдіяльність [1].

Уявлення про майбутнє та можливу життєву перспективу тісно пов'язані з віковими особливостями розвитку людини. Особливо це стосується підліткового віку. З кожним роком дорослішання, майбутнє все більше стає частиною його свідомості, включається в неї, що знаходить своє втілення в усвідомленні не тільки подій теперішнього часу, але й майбутнього.

Про це свідчить той факт, що підлітки, коли говорять про майбутнє, переважно описують свої особисті мрії, надії і перспективи. Динаміку розвитку цих суджень можна

визначити на етапі дорослішання дітей підліткового віку. Юнаки у відповідях на подібні питання на перший план у своїх міркуваннях виводять загальні проблеми, роблять акцент на більш широких і життєвозначимих перспективах.

Загальновідомим фактом є нестабільність поведінки, яка характерна значній частині підлітків. Такі діти часто мають деформовані уявлення про своє майбутнє і можливості побудови реальної життєвої перспективи. Як захисну реакцію на незрозумілі події теперішнього часу, вони демонструють байдужість до майбутнього, відсутність прогнозованих моделей його формування, небажання його прогнозувати і приймати відповідні рішення для його реалізації. Вони не мріють про професійне життя, не схильні будувати плани на майбутнє. Відсутність розвиненої часової перспективи стає причиною розвитку почуття безнадійності і самотності. Запобігти цьому дозволяє правильний механізм структурування цілей (а тим самим і свого майбутнього у часі і просторі), розширення його змісту тощо.

Страх новизни, підсвідоме бажання зберегти себе і свій внутрішній світ, утримує підлітка на стадії особистісної дисгармонії, життєвої некомпетентності. На думку Т. Титаренко, цей стан дитини визначається незадоволеністю власною світобудовою, невірою у себе, у можливість віднайти новий проект життєвого світу, відсутністю стійкої мотивації, необхідної для енергетичного забезпечення якихось кардинальних змін у власному життєвому світі [3].

Наслідками і проявами «нездорового» розвитку, дисгармонійної світобудови є помилковий особистісний вибір, погане усвідомлення можливих альтернатив, уникання відповідальності за життєве рішення. Непродуктивне розв'язання життєвих і вікових криз спотворює розвиток особистості дитини підліткового віку.

Негативні соціальні тенденції у підлітковому і молодіжному середовищі зумовлюють потребу удосконалення соціальної політики держави, створення необхідних соціально-економічних, соціокультурних і соціально-педагогічних умов для розвитку сім'ї, підвищення освітнього та культурного рівня дітей і молоді, їх соціального становлення, самореалізації.

За таких умов варто підкреслити актуальність соціально-педагогічної науки і практики, об'єкт якої, на думку О. В. Безпалько, можна визначити як «процес набуття людиною соціальності під впливом сукупності соціальних явищ, процесів та відносин. Відповідно предметом є соціальне виховання особистості у різних сферах суспільного життя» [2].

Необхідно зазначити, що послуговуючись у загальному плані психологічними теоріями соціального становлення особистості, представники соціально-педагогічної науки зосереджують увагу на певних їхніх положеннях, головним чином тих, що пояснюють роль і можливості соціальних чинників у соціальному становленні особистості. Водночас, суттєвими є наступні положення представників соціально-педагогічної науки, які дають можливість трактувати соціальне становлення особистості як становлення особистості як суб'єкта соціальних відносин і соціальної діяльності, який утілює найсуттєвіші соціально значущі властивості, займає певне місце в суспільстві та виконує певну роль; процес розвитку особистості, набуття нею соціального статусу, соціального функціонування, що за певних (несприятливих) умов потребує підтримки досягнутих та відновлення втрачених соціальних характеристик [1]; об'єктивний і водночас керований процес взаємодії кількісних і якісних змін соціальних характеристик молодого покоління в ході його становлення як суб'єкта суспільного виробництва й суспільного життя

Діяльність соціально-педагогічного працівника спрямована на створення сприятливих умов для соціального становлення, соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її культурних і духовних потреб. Соціальний педагог створює забезпечення сприятливого соціального середовища для повноцінного розвитку соціальної особистості, її здібностей, для повного розкриття потенціалу та входження молоді людини у соціум. Серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної

діяльності в роботі з дітьми підліткового віку виділяються напрями: збереження фізичного, психічного, соціального здоров'я особистості; створення сприятливих умов для розвитку та реалізації можливостей особистості; надання комплексної соціально-психологічної та соціально-педагогічної допомоги; запобігання негативним впливам соціального середовища. Мета соціально-педагогічної роботи в даному випадку концентрується на налагодженні балансу між відповідальністю суспільства перед особистістю і відповідальністю особистості перед суспільством.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Життєва перспектива особистості окреслюється кризь призму часу та простору, життєвих ситуацій та індивідуального ставлення до них, визначається життєвими планами, стратегіями, цілями, програмами.

Уявлення про майбутнє тісно пов'язані з віковими особливостями розвитку людини. Розмитість життєвої перспективи дітей підліткового віку може призводити до негативного переживання особистістю невизначеності свого майбутнього. Запобігти цьому дозволяє керований соціальним педагогом механізм структурування цілей (а тим самим і свого майбутнього у часі і просторі), розширення його змісту тощо. На це спрямована робота щодо розробки семінарів та тренінгів з навчання молоді планувати свій життєвий шлях, кар'єру. Чим ефективніше підліток буде використовувати потенційно доступні ресурси, тим відповідальніше буде підходити до побудови власного життя.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у теоретичному обґрунтуванні і методичній розробці форм і методів роботи соціального педагога закладу освіти щодо подолання відхилень у соціальному розвитку дітей підліткового віку, активізації соціального потенціалу у формуванні навичок побудови життєвої перспективи.

Література

1. Кухта М. П. Життєві перспективи особистості в структурі соціального потенціалу: проблемно-подієвий підхід. *Український соціум*. № 2(65). 2018. С. 83–110. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/83-95_no-2_vol-65_2018_UKR.pdf
2. Литовченко О. В. Причини і специфіка відхилень у соціальному розвитку і поведінці підлітків, старшокласників *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. № 17(1). С. 409–418. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17\(1\)_47](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17(1)_47).
3. Литовченко О. В. Соціально-педагогічне забезпечення соціального становлення особистості у позашкільних навчальних закладах: понятійно-категоріальний апарат дослідження. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. Вип. 16. Кн. 1 (16). С. 157–164.
4. Мартинюк І. О., Кухта М. П. Специфіка побудови життєвих стратегій і перспектив представниками різних вікових груп. *Вісник Національного авіаційного університету. Соціологія. Політологія. Історія*. 2014. № 1. С. 34–40.
5. Рева М. М. Особливості життєвої перспективи у підлітковому та юнацькому віці. *Психологія і особистість*. 2015. № 2 (8). Ч. 1. С. 126–139. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8019/1/45.pdf>

References

1. Kukhta, M.P. (2018). Zhytlyevi perspektyvy osobystosti v strukturі sotsial'noho potentsialu: problemno-podiyevyy pidkhyd [Life prospects of an individual in the structure of social potential: a problem-event approach]. *Ukrayins'kyu sotsium – Ukrainian society*. No 2 (65). P 83–111 [in Ukrainian].
2. Lytovchenko, O.V. (2013). Prychyny i spetsyfika vidkhylen'u sotsial'nomu rozvytku i povedintsi pidlitkiv, starshoklasnykiv [Causes and specificity of deviations in the social development and behavior of teenagers, high school students]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannya ditey ta uchnivskoyi molodi – Theoretical and methodological problems of raising children and school youth*. No 17(1). S. 409–418 [in Ukrainian].

3. Lytovchenko, O.V. (2013). Sotsial'no-pedahohichne zabezpechennya sotsial'noho stanovlennya osobystosti u pozashkil'nykh navchal'nykh zakladakh: ponyatiyno-katehorial'nyy aparat doslidzhennya [Socio-pedagogical support of the social formation of the personality in extra-curricular educational institutions: conceptual and categorical apparatus of the study]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannya ditey ta uchnivs'koyi molodi – Theoretical and methodological problems of raising children and school youth*. Issue 16. Vol. 1 (16). P. 157–164 [in Ukrainian].

4. Martynyuk, I.O., Kukhta, M.P. (2014). Spetsyfika pobudovy zhyttyevykh stratehiy i perspektyv predstavnykamy riznykh vikovykh hrup [The specifics of building life strategies and perspectives by representatives of different age groups]. *Visnyk Natsional'noho aviatsiynoho universytetu – Bulletin of the National Aviation University*. No 1. P. 34–40 [in Ukrainian].

5. Reva, M.M. (2015). Osoblyvosti zhyttyevoyi perspektyvy u pidlitkovomu ta yunats'komu vitsi [Peculiarities of life perspective in adolescence and youth]. *Psykhohohiya i osobystist – Psychology and personality*. No 2 (8). Issue 1. P. 126–139. URL: <http://dSPACE.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8019/1/45.pdf> [in Ukrainian].

Khliebik S.

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department
of Social Pedagogy and Social Work,
Nizhyn Gogol State University
hlebiksvetlana606@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8272-1252

THEORETICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF LIFE PERSPECTIVE IN ADOLESCENT AGE: SOCIAL AND PEDAGOGICAL ASPECT

Research actuality is backed up by sharpening of social-cultural problems in modern society. It requires attention to the questions of social establishment of children and young people, building of positive life perspective for them. Under the circumstances of open rf aggression problems solution requires its more detailed research. That's why research aim is to consider peculiarities of life perspective establishment at teenage and back it up by the ways of optimization in the work of social pedagogist.

The author of the article considers life perspective as one of the ways of conscious, relatively structural learning by personality of its future. Important peculiarity of life perspective establishment is focusing on forecasting possibility and avoiding of different challenges and risks. They can bring threat for personality, its physical existence and social interests. Important personal events belong to such challenges and they may influence on development of life events and change them into the negative direction. Formed adequate life perspective allows to get time reserve for thinking over and choice of certain strategy of agile behaviour.

Idea about the future and possible life perspective is closely connected with age peculiarities of human development. It is even more applicable for teenagers. Every year of kids growing up future becomes more and more part of conscious. Teenager learns to understand events importance which are taking place right now and their influence on the future. But this process needs to be under control. Social pedagogist has to help students in building of the life perspective. He has to manage the process through mechanism of targets structuring (along with his future in time and space), adding sense and so on. For that he builds scenarios of seminars and trainings to teach young people to build their life path, career.

Theoretical importance of conducted work: the author of the article analyzed and presented scientific approaches in exploring of theoretical basis of life perspectives of teenagers.

Practical importance of the work – articles materials may be used in practical part of social pedagogists of educational establishments, other establishments and organisations oriented on social development of children and young people.

Key words: teenager, life perspective, life strategy, life goals, life plans.